

הרב מרדכי הלפרין

על דעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בסוגיית המוות המוחי

נושא המוות המוחי נדון בתשובה חדשה יחסית של הרב משה פיינשטיין. בתשובה¹ מודגש שהפסקת הנשימה היא הסימן הקובע מוות על פי ההלכה, אלא שלעיתים יש לבצע גם בדיקה נוירולוגית (דקירת מחט) כדי לוודא שלא מדובר ב"התעלפות". כנפגעי תאונת דרכים נדרשת גם בדיקה פיזיולוגית המראה העדר זרימת דם למוח, ובדיקת פעימות לב איננה מוזכרת כלל בכל התשובה. בתשובתו מתאר הרב פיינשטיין תהליך באמצעותו ניתן להראות העדר זרימת דם למוח, תיאור המתאים לאנגיוגרפיה של כלי הדם המוחיים²:

"...וכיון שאתה אומר שעתה איכא נסיון שרופאים גדולים יכולין לברר ע"י זריקת איזו לחלוחית בהגוף ע"י הגידים לידע שנפסק הקשר שיש להמוח עם כל הגוף, שאם לא יבוא זה להמוח הוא כרוך ששוב אין להמוח שום שייכות להגוף, וגם שכבר נרקב המוח לגמרי והוי כהותז הראש בכח..."

משמע שהרס מוחי נחשב בהתזת ראש כפוטנציה (=בכח), ואז פרכוסי הגוף נחשבים כפרכוס זנב הלטאה³ ואינם מונעים את קביעת המוות².

1. שו"ת אגרות משה חלק יורה דעה ח"ג סימן קל"ב, תשובה לחתנו הרב משה דוד טנדלר.
2. "דברים אלו מבוססים בכירור על מאמרו המדעי של חתנו, אשר קבע במפורש שהמוות המוחי הוא הקובע בהלכה ואין פעילות הלב מעלה או מורידה (ראה מאמרו של הרב מ. ד. טנדלר):

JAMA 238:1651, 1977

ANN NY ACAD SCI 315:394, 1978

וכן את המכתבים למערכת של הנ"ל:

JAMA 243:808, 1978

JAMA 243:808, 1980

(ד"ר אברהם שטיינברג, קביעת רגע המוות והשתלת לב, להלן עמ' 209-230).

3. אהלות, פרק א, משנה ו.

אמנם יש קשיים אחדים בהבנת כוונת התשובה. כתחילת הקטע המובא (בחלקו) לעיל, דורש הרב פיינשטיין, פרט להעדר נשימה, "גם לא ניכרין בהם עניני חיות אחרים" לצורך קביעת המוות. ביטוי זה ניתן לפרשנויות שונות:

(1) דרישה להעדר סימני חיות מכל סוג שהוא, כולל העדר פעילות לב.

(2) דרישה להעדר סימני חיות נירולוגיים כפי שכתב בקטע קודם:

"הנה אם לא ניכר בו בענינים אחרים ענין חיות שנראה כלא מרגיש בכלום אף לא בדקירת מחט..."

על כל פנים תמוהה העובדה שפעילות הלב כלל איננה מוזכרת בתשובה, אשר באה לחדש שהרס מוחי קובע מוות אפילו הלב פועם! התעלמות זו מכיאה את בעל ה"נשמת אברהם"⁴ להניח שכוונת הרב פיינשטיין להחמיר ולדרוש בנפגעי תאונות דרכים מוות מוחי בנוסף לסימנים הקלאסיים של דום-לב והעדר נשימה. לדבריו אין כאן מקור לקביעת מוות בעוד הלב פועם.

אולם פירושו של ה"נשמת אברהם" מעורר שאלות חדשות:

(א) אם התשובה מתייחסת אך ורק למצב בו נעדרים כל סימני החיות כולל פעילות הלב, מדוע צריך להגיע לגדר של "הותז ראשו ככח", הרי כל המשמעות של המושג "הותז ראשו" היא שהמותו נדון כמת גמור, למרות תנועות גוף הנדונות כפרכוס זנב הלטאה.

(ב) מפירושו של ה"נשמת אברהם" יוצא שכנפגע תאונת דרכים, אם אין שום סימני חיים כולל פעימות הלב, אסור להפסיק מכשיר הנשמה ויש להמשיך בטיפול המלא עד שיוכח הרס כל המוח. ברור שמסקנה זו מנוגדת למקובל בכל העולם, ומעולם לא שמענו חיוב לבצע בדיקת חוסר זרימת דם למוח בכל נפטר מתאונת דרכים שקביעת מותו נעשתה בשיטה הקלאסית של העדר כל "סימני החיות" המקובלים: "מוטל כאבן דומם, אין בו דפיקה ובטלה הנשימה".

לכן בתשובה זו מסתבר יותר לפרש את הביטוי "סימני חיות" המעכבים את קביעת המוות, כסימנים נירולוגיים המעידים על פעילות מוחית (כגון תגובה לדקירת מחט המוזכרת בראש התשובה), ולא כפרכוסים או פעימות לב.

אמנם מדברי הרב פיינשטיין, אג"מ, יו"ד ח"ב, סי' קמו, ד"ה אבל ברור, משמע לכאורה שדעתו כדעת ה"חכם צבי" שקביעת המוות תלויה בהפסקת פעילות הלב, והפסקת הנשימה אינה אלא סימן רגיש ותו לא. וז"ל שם:

"אבל ברור ופשוט שאין החוטם האיבר שהוא נותן החיות בהאדם, וגם אינו מהאיברים שהנשמה תלויה בו כלל, אלא דהמוח והלב הם אלו

4. נשמת אברהם חיו"ד, שלט. ס"ק ב.

הנותנים חיות להאדם וגם שיהיה לו שייך לנשום ע"י חוטמו, ורק הוא האיבר שדרך שם נעשה מעשה הנשימה שבאין ע"י המוח והלב, ואית לנו הסימן חיות רק ע"י החוטם אף שלא הוא הנותן ענין הנשימה, משום שאין אנו מכירים היטב כלב ובטבור וכ"ש שאין מכירים במוח, וכוונת הקרא דנשמת רוח חיים כאפיו לא על עצם רוח החיים שזה ודאי ליכא בחוטם, אלא הרוח חיים שאנו רואין איכא כאפיו אף שלא נראה באיברים הגדולים איברי התנועה וגם אחר שלא ניכר גם בדפיקות הלב ולא ניכר בטבור, שלכן נמצא שלענין פקוח הגל בשבת תלוי רק בחוטם. וליכא שום סתירה מהזוהר שמביא החכ"צ שהלב הוא נותן החיות והכח לכל האיברים ומהרמב"ם בספר מורה נבוכים. ... ואין צורך להסבר החכ"צ שפעמים אי אפשר לשמוע דפיקת הלב מפני שהלב תחת החזה ומרוב חולשה א"א להכיר אם עודנו בחיים, ..."

אולם המעיין בדברים יבחין שעיקר הדברים נכתב כתשובה לשאלת הרב השואל, וכדי להראות שאין סתירה בין פשט סוגית יומא (פה). לבין הזוהר שמביא החכ"צ והרמב"ם כמורה נבוכים. מכאן עדיין לא מוכח שדעת הגר"מ פ' לפסוק הלכה כדעת החכ"צ.

נוסף על העיון הישיר בשו"ת "אגרות משה" בדקתי באופן אישי מה מקובל במשפחת הרב פיינשטיין כהבנה הנכונה של כוונתו. לצורך הבירור פניתי, בסוף שנת תשמ"ו, אל הרב שבתאי רפפורט מירושלים, בעל נכדתו של הגר"מ פיינשטיין. לדבריו מקובל בידו בדעת הגר"מ פ', שהרס כל המוח משמעותו מוות גם אם הלב פועם, כמי שהותו ראשו.

השגות אלו הועברו לעיונו של בעל ה"נשמת אברהם" שהשיב עליהן בכתב⁵:

"כפי הבנתי, תשובת האג"מ (יו"ד, ח"ג, קלב) מחולקת ל-4 פסקאות: הראשונה כעין הקדמה בה מביא הגאון ז"ל את הגמ' והרמב"ם וכותב לעיין בחת"ס שביאר באורך (שם מפורש, לפי האג"מ יו"ד ח"ב קמו, שאין לקבוע את המוות ללא העדר פעולה נויירולוגית, לב ונשימה גם יחד). בשניה הוא כותב על "חולים גדולים" שמונשמים ללא סימני חיות. אם לפי כ"ת שמה שכתוב בכל התשובה "ללא סימני חיות" הכוונה היא: ללא סימנים נויירולוגיים כשלבם של החולה עדיין פועם

5. ספר אסיא ו', עמ' 40.

(מה שסותר לכאורה את החת"ס המוזכר כמה שורות לפני כן). אז קשה לי, כי האם שמענו שבחולה כזה⁶ יהיה מותר לא לחדש את ההנשמה ללא בדיקה נויירולוגית מיוחדת (כפי שהגאון ז"ל דורש בפסקה השלישית), וה"ה בפסקה הרביעית, שם מדובר על חולה מורעל? אמנם מסכים אני עם כ"ת שלא שמענו שבכל חולה אחרי תאונת דרכים (כפי שמובא בפסקה השלישית) תהיה דרושה בדיקה נויירולוגית מיוחדת כשאינן לבו פועם וכשאינן הוא נושם כלל, אך ברור שדווקא במקרים אלו בא הגאון ז"ל להחמיר וכפי שכותב שם להדיא. ועיין באג"מ (יו"ד ח"ב סי' קמו) שאם יש סימני חיות ב-ECG הוא נקרא חי אף שאינו נושם. ופשוט קשה לי מאד לקבל שהגאון ז"ל חזר בו בתשובתו האחרונה לא רק ממה שהוא עצמו כתב בתשובה קודמת אלא שגם יצא לחלוק על החת"ס בלי לכתוב על כך ולא אפילו ברמז, ועוד מבקש באותה תשובה לעיין בחת"ס שהוא כביכול בא לסתור להלכה ולמעשה?⁷

6. מעין זה, בחולה טרמינלי שמענו. הגר"מ פיינשטיין זצ"ל פסק להמנע מחידוש הנשמה מלאכותית בחולה טרמינלי ללא צורך בכיצוע בדיקת מוות מוחי, ועל פי פסק זה נהגו הלכה למעשה.

עדות על כך שמעתי בחודש סבת תשמ"ט בניו-יורק מפי בתו של הרב ברוך לייב ששון זצ"ל, אשר נכחה בקיום מעשי של פסיקה זו בבית החולים כ-6 שנים לפני כן, לאחר שאחיה (בן הרב ברוך לייב ששון זצ"ל) התקשר עם בית הגרמ"פ, ונכדו, הרב מרדכי טנדלר, הורה בשם סבו להמנע מחידוש ההנשמה. ועיין אג"מ, חר"מ ח"ב סי' עג"ע.

7. אמנם בשונה מה"חכם צבי", החת"ס סופר ניתן להבנה על פיה דום לב אינו תנאי הכרחי לקביעת מוות. שהרי לכאורה יש סתירה בדברי החת"ס עצמו. בשו"ת חת"ס סופר, יו"ד, שלח. כתב: "...כל שאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו דפיקה, אם אחר כך בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת." דרישה זו לקיום 3 הסימנים סותרת לכאורה את דבריו באוונה תשובה ד"ה "ונחזי אנן": "...דהכל חלוי בנשימת האף וכמבואר ביומא פה ע"א". משמע שרק העדר הנשימה מהווה את הסימן הקובע. אמנם בדיקה מדוקדקת של דברי החת"ס סופר מראה שאין כאן שום סתירה. סדר הופעת הסימנים בתשובת החת"ס סופר הוא כדלהלן:

(1) חוסר הכרה עם דום לב ("מוטל כאבן דומם ואין בו דפיקה").

(2) הפסקת הנשימה ("אם אחר כך בטל הנשימה...").

סדר זה מתאים למוות עקב אירוע קרדיאלי בו הפגיעה הראשונית היא פגיעה בלב. כשהפסקת הנשימה מתרחשת זמן קצר אחר כך לאחר שגוע המוח סוכל מהיפוקסיה עקב הפגיעה במחזור הדם.

כמצב כזה, כל עוד לא פסקה הנשימה, אין שני הסימנים הראשונים מספיקים לקביעת מוות, ולכן רק "אם אחר כך בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת". לעומת זאת במקרים מוות רבים סדר הדברים שונה:

(1) חוסר הכרה והפסקת נשימה.

(2) דום לב.

אע"פ כן יש קשיים לא מבוטלים גם לשיטת ה"נשמת אברהם" המוסיף וכותב: "ברור לי שתשובת הגאון ז"ל כוללת דברים הקשים לי להבנה כרופא. 'הרי שולחן והרי בשר והרי סכין ואין לנו פה לאכול' (קידושין מו.).⁵

אחד הקשיים החמורים בהבנת תשובת הגר"מ פ"פ כדרישה לאנגיוגרפיה מוחית לאחר שהלב חדל לפעול (כדעת ה"נשמת אברהם"), היא העובדה הפשוטה שכאשר הלב דומם, היינו שאינו מזרים דם כלל, אין שום צורך לבצע אנגיוגרפיה להראות העדר זרימה מוחית, שהרי אין כלל הזרמת דם מן הלב. אנגיוגרפיה מתבצעת אך ורק כאשר הלב פועם, אלא שיש צורך לכדוק אם קיימת או נעדרת זרימת דם תקינה לאברים או רקמות מסויימות. לכן יש מקום לדרישת אנגיוגרפיה מוחית אם המוח נראה פגוע בעוד הלב פועם.

הרב ש. ישראל⁸, בניגוד לבעל ה"נשמת אברהם", מתבסס דווקא על דברי הרב פיינשטיין בתשובותיו השונות⁹ ומוכיח שניתן לקבוע מוות לאחר הפסקת בלתי-הפיכה של הנשימה, למרות המשך פעילות הלב.

מוכן שלויכוח זה השלכה מיידית על סוגיית השתלות הלב בישראל, כפי שבא לידי ביטוי בפולמוס הגדול שהתקיים לאחר החלטת מועצת הרבנות הראשית על התנאים הנדרשים ע"מ לאפשר היתר לבצע השתלות לב בישראל¹⁰.

האפשרות שהלב הוא ה"אחרון למות", מתוארת בדברי רבנו בחיי:

"בכל לבבך, שהכוונה בו עד רגע אחרון שבמיחה ממה שידוע לחכמי המחקר כי הלב הוא אבר הראשון ביצירת הולד... והוא גם כן האחרון שימות ככל אברי הגוף". (כתבי רבנו בחיי, כד הקמח, אהבה, ד"ה "ומצינו באברהם")

לכן נראה, שהחת"ם סופר לא קבע באופן החלטי שבמהלך מוות תמיד הנשימה היא זו שנפסקת אחרונה, עובדה שאיננה נכונה מבחינה רפואית, אלא תיאר תהליך מצוי של מוות, כשבתהליך זה הפסקת הנשימה – הסימן העיקרי בקביעת המוות – מופיעה בסוף. לפי הבנה זו, כאותם מקרים בהם שונה סדר האירועים, והפסקת הנשימה הסופית מתרחשת לפני הפסקת פעולת הלב, "הכל תלוי בנשימת האף כמבואר ביומא פ"ה וניתן לקבוע את המוות עם הפסקת הנשימה הסופית.

באופן מעשי קשה להוכיח את סופיות הפסקת הנשימה, ולכן יש צורך להמתין עד הפסקת פעילות הלב לפרק זמן כזה בו הספיק להגרם נזק מוחי לא הפיך. אך אם ניתן להוכיח קיומו של נזק כזה בשלב מוקדם יותר, בין הפסקת הנשימה להפסקת פעילות הלב, ניתן להבין בדעת החת"ם סופר ש"הכל תלוי בנשימת האף" והאדם נחשב מת.

8. הרב ש. ישראל, בהיתר השתלת לב כיום – היסודות להחלטת מועצת הרבנות בנדון,

ברקאי, ד, 32-41 (תשמ"ז); להלן עמ' 167-176.

9. אג"מ, יו"ד ח"ב, קמו; יו"ד ח"ג, קלב.

10. השתלות לב בישראל החלטת מועצת הרבנות הראשית. ספר אסיא ו', עמ' 27-38.

ראה פקסימילה לעיל עמ' 123-124.

כשאלה האם חזר בו הגרמ"פ מהאיסור לבצע השתלות לב נחלקו הכותבים:
הרב משה דוד טנדלר, חתנו של הגרמ"פ, כתב¹¹:

"חמי הרב משה פיינשטיין זצ"ל היה מודע היטב להתקדמות הזאת
והתיר ניתוחי השתלות לב בשנים האחרונות. אכן, שכן שלי שהשתלו
אצלו לב ושתי ריאות לפני שנתיים בפיטסבורג (קבוצת ד"ר סטרזל)
עשה כן לאחר יעוץ עם הרב פיינשטיין ועם, ייבדל לחיים, הרבי
מלובביץ שליט"א."

לעומתו כתב הרב דוד שור¹²:

"וכעת דברתי עם הרב דוד פיינשטיין שליט"א, בן הרב משה פיינשטיין
זצ"ל, והוא העיד לי שאביו לא התחרט בכלל לפני מותו ממה שכתב
בשו"ת אגרות משה בסימני מיתה והשתלת הלב."

בירור ישיר עם הרב דוד פיינשטיין¹³ העלה שבניגוד למצוטט בשמו, אין בידו
מידע הסותר את עדות הרב טנדלר, אף כי אין בידו מידע המאשר עדות זאת.

לסיכום, אין עדות הסותרת את עדות משפחת טנדלר על השינוי בדעתו של
הגרמ"פ להתיר השתלות לב עקב ההתקדמות הרפואית אך קיים ויכוח חריף על
הדרך להבנת הכתוב בתשובותיו "איגרות משה".

11. תחומין ז, עמ' 187, בהערה 2. אמנם העירני בעל ה"נשמת אברהם" שאין להוכיח ממקום בו יש חוסר בתורמי לב, והרופאים "לא צייתי דינא" שאז הלב מוצא ממילא. והשאלה היא אך ורק אם מותר לחולה להסכים לקבל את הלב. בכגון זה אין לאסור הצלת החולה ע"י ההשתלה, אך אין מכאן הוכחה שעצם נטילת הלב מותרת.
12. הרב דוד שור, בענין סימני מיתה והשתלת הלב לחולה דעת הגאון ר' משה פיינשטיין זצ"ל, המאור, שנה מ, קונטרס ה (רחצ), 12-13, תשמ"ז.
13. עקב חילוקי הדעות בין חתנא דבי נשיאה לבין המובא בשם בנו, פנה בעל ה"נשמת אברהם" בשיחה טלפונית מקומית (ביום כ"א טבת תשמ"ט) אל הרב דוד פיינשטיין בשלש שאלות:
א. האם הגרמ"פ חזר בו בכתביו מקביעתו הדורשת להגדרת מוות העדר פעילות עצמאית הן של הלב הן של הנשימה והן של המוח?
ב. האם הגרמ"פ חזר בו בעל פה מקביעה זו?
ג. האם יתכן שהגרמ"פ אכן חזר בו אלא שהדבר לא נודע לבנו הנ"ל?

לשאלה א' השיב: "שלדעתו אין עדות ממה שכתב אביו ז"ל שהוא חזר בו מקביעתו של הגדרת המוות".

לשאלה ב' השיב: "שאינו יודע אם אביו ז"ל חזר בו בע"פ מהנ"ל".

לשאלה ג' השיב בחיוב, שיתכן והגרמ"פ חזר בו בע"פ ללא ידיעתו (של הבן). ולא כפי שהובא בשמו בהפרדס, תשרי תשמ"ח חוב' א עמ' 14, וצוטט באור המזרח תשמ"ח עמ' 92. תשובות אלו נמסרו לכותב הטורים בע"פ למחרת היום, והובאו בקצרה בכתב בכרך ד' (מילואים) של "נשמת אברהם" ירד סי' שלט, עמ' קג-קלד.

לאור ויכוח זה פניתי אל הרב שכתאי רפפורט שליט"א (אשר היה בקשר ישיר עם הגרמ"פ זצ"ל בעת הכנת התשובה הנדונה¹ לדפוס) על מנת לקבל בכתב את התיחסותו לויכוח הנדון. תשובתו היתה חד משמעית:

בע"ה

אור ליום שני ו כסלו תש"ן

לכבוד ידידי הרה"ג ד"ר מרדכי הלפרין שליט"א
שלו ורוב ברכות עד העולם.

הנדון:

דעת זקני הגאון רבי משה פיינשטיין זצוק"ל
בענין קביעת עת המוות

לבקשת כת"ר הנני כותב לו את מה שידוע לי בכירור מדעת מורי זקני הגאון זצוק"ל בענין קביעת עת המוות. אקדים רק כי נפלה בחלקי הזכות לערוך את שני הכרכים האחרונים של אגרות משה שיצאו בחיי הגאון המחבר (אורח חיים חלק ד' ויורה דעה חלק ג, אבן העזר חלק ד') וחושן המשפט חלק ב'). עם תחילת העריכה קבלתי לידי את התשובות, כשכל אחת כתובה לעצמה, ואני ליקטתי אותן אחת אל אחת לפי הנושאים, וערכתי אותן לדפוס.

לפעמים היה הצורך בהבהרות לגבי תשובות שתוכנן לא היה ברור כל הצורך, ואז פניתי אל זקני זצוק"ל. לפעמים בחר זקני זצוק"ל להבהיר הענין בקצרה, ולפעמים בחר לכתוב תשובה מיוחדת, כמו שעשה באבן העזר חלק ד' סי' י"ח. כך הקפדתי לעשות תמיד, שלא להוציא מתחת ידי תשובה שיש ספק בתוכנה ובמשמעותה.

התשובה שנדפסה באגרות יורה דעה חלק ג סימן קל"ב, נכתבה לפי מיטב זכרוני ללא קשר לשאלת השתלות איברים, אלא לבקשת מורי חותני שליט"א, להבהיר את קביעת עת מותו של אדם המחובר למכונת הנשמה, כדי שמותר יהיה לנתקו מן המכונה. בעיה זו עלתה על סדר היום הציבורי בארצות הברית כאשר התפרסם משפט בערכאות שלהם, שבו חבעו הורי נערה שהיתה זמן רב במצב של חוסר הכרה ומחוכרת למכשיר הנשמה, לנתקה מן המכשיר כיוון שלטענתם היתה כבר מתה. באותו הזמן התחיל דיון ציבורי מקיף בענין מותם של אנשים המחברים למכשיר הנשמה.

אין ספק בעולם, וכך ידוע לי בכירור משיחה שניהלתי עם מורי זקני

זצוק"ל, בטלפון ואחר כך פנים אל פנים תוך כדי עריכת הספר, שהשאלה נשאלה במקרים שהלב עדיין פעם. לא היה מי שיעלה על דעתו שאדם שליכו נדס, והוא נושם רק על ידי מכונה, אינו מת גמור. השאלה היתה אך ורק במקרה שהלב עדיין פועם ודופק, אלא שהאדם אינו מסוגל לנשום שלא על ידי מכונת הנשמה. לשאלה זו ניתנה התשובה הנ"ל הקובעת שאם האדם אינו מסוגל לנשום בעצמו, הוא וודאי חשוב כמת. התנאי היחיד שהתנה שם מו"ז זצוק"ל, הוא שוודאי לנו שהנשימה לא תחזור. וממש ברוח הקודש של חכם העדיף מנביא, חזה מו"ז זצוק"ל את בדיקת ה-apnea שהונהגה רק שנים לאחר מכן. טוב, להסיר כל ספק, ידוע לי בבירור כי תשובה זו התייחסה למקרה שהלב עדיין פועם, והאדם מונשם במכונה.

מסקנת תשובה זו היא שיש שתי אפשרויות לקביעת המוות. האחת: הפסקת הנשימה כמבואר ביומא. אלא, שמשום שיתכן שהפסקה זו היא זמנית בלבד, יש אפשרות שניה: בירור מוחלט שאספקת הדם למוח נפסקה, וכתוצאה מכך אין ספק שהמוח "נרקב". מורי זקני זצוק"ל קבע שהקביעה השניה מקבילה לאדם שהותז ראשו, שנחשב לגמרי כמת. הרי ברור לכל מי שקרא את תשובתו באגרות משה יורה דעה ח"ב סי' קע"ד ענף א', שבהותז ראשו נחשב כמת אף על פי שליכו פועם. ובתשובה הנ"ל ביו"ד ח"ג, כתב שהקביעה שאספקת הדם למוח פסקה, שקולה כקביעה שהאדם אינו מסוגל עוד לנשום, דהיינו ששתיהן מתייחסות למצב שהלב עדיין פועם. כלומר, רק אם נאמר שדברי מרן זקני זצוק"ל סותרים אלה את אלה, ניתן יהיה לפקפק ולומר שהתשובה ביו"ד ח"ג עוסקת באדם שלכו נדס. אבל גם ללא נימוק זה ידוע לי בבירור, כפי שכתבתי למעלה, שהשאלה וגם התשובה עסקו באדם שליכו פועם עדיין.

מאחר, וכפי שכתבתי, לא התייחסה תשובה זו לשאלת השתלח איברים כלל, אלא לשאלת הפסקת פעולתה של מכונת הנשמה, אין בין תשובה זו ובין תשובה שנכתבה שנתיים מאוחר יותר – ונדפסה באגרות משה חושן משפט ח"ג סימן ע"ב כל סתירה. בזמן שנכתבה תשובה שניה זו, לא היה עדיין שום סיכוי לקליטת הלב המושתל אצל החולה שהושתל בו. אבל כאשר השתנה המצב בשנים שלאחר מכן מבחינה זו, וכן אפשר היה לבצע את מה שפסק לגבי קביעת עת המוות, ברור ששוב לא שייך היה לומר שהשתלח לב הינה רציחה לשתי נפשות.

בקשתי מגיסי הרה"ג ר' מרדכי טנדלר שליט"א להראות מכתב זה למר דודי הגאון הר"ר דוד פיינשטיין שליט"א כדי לקבל את הסכמתו לפירסום המכתב.
מר דודי שליט"א הביע את הסכמתו השלמה.

אני מקוה כי הבהרה זו תעמיד הדברים על דיוקם ותסכור פי הדוברים על צדיק עתק, כאילו חשב מרן זצוק"ל שמשאירים אדם מחובר למכונת הנשמה גם לאחר שליבו הפסיק לפעום, וכי לו יצויד אדם כזה המונשם במכונה וליבו כבר נדם, שיש בכלל מקום וספק ספיקא לחשבו כחי.

והנני ידידו מברכו באהבה
שבתי אברהם הכהן רפפורט

הדברים מדברים בעד עצמם, ודומני שיש בהם כדי להכריע בווכוח על דעת הגרמ"פ זצ"ל בסוגיית המוות המוחי.

(מקור: אסיא מז-מח (יב, ג-ד), כסלו תש"ן, עמ' 5-13)

עוד על דעת הגרמ"פ בסוגיית המוות המוחי*

לכבוד העורך,

בחוברת Journal of Halacha and Contemporary Society, No. XVII, Pesach 5749 היוצאת לאור בניו יורק ע"י ביהמ"ד רבי יעקב יוסף ז"ל כבטאון לענייני הלכה בחיי הזמן רנן הופיע מאמר מיד הרופאים דר' פ' רוזנר ורבי משה רוד טנדלר על שאלת קביעת המוות לפי ההלכה.
ברצוני להוכיח בזה שדעתם שהביעו במאמר ההוא אינה תואמת לשיטת הפוסקים בנידון שאלה זו ולא זו דעת רבי משה זצ"ל פיינשטיין, ומה שהם מביאים שם בשמו הוא גילוי פנים שלא כפשוטם בדבריו.

* ראה מש"כ הרב פרופ' א'ס' אברהם בספר אסיא ו', עמ' 39-40, ומה שכתבתי בנדון לעיל עמ' 137-145. על דעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בסוגיית המוות המוחי.
— העורך

א. לפי דבריהם פוסק רבי משה בתשובתו בחלק ב, יו"ד סי' קמו, שלפי הדין אפשר לקבוע את המוות עוד לפני שכל האיברים הפסיקו לפעול. המעיין בדבריו שם רואה שלא זו דעתו הוא, ואין להעמיס עליו מה שהרב טנדלר כותב בשמו שאפילו שברגעים שהלב עודנו דופק, אם יש סימנים שמראים על הפסקת החיים הרי הם כנפסקים לפי ההלכה. הלא הוא כותב שם על העלעקטריקארדיאגראם שאם הראדיאגראם מראה שאיכא עוד תגובות לבן האדם אינו נחשב כמת אפילו כשנשימתו כבר הפסיקה.

ב. הם כותבים שאם אפשר לקבוע שפעילות המוח הופסקה הרי האדם נחשב כמת. אולם בתשובה שם כתוב "דהא לא הוזכר בגמרא ופוסקים שיהא סימן חיות במוח. ולא שייך לומר נשתנו הטבעים בזה... ומ"מ לא היה נחשב מת בפסיקת פעולת המוח, וכמו כן הוא ברור שגם בזמננו הוא כן".

ג. הם כותבים שבתשובה יותר מאוחרת, משנת 1976 לתאריך הכללי, רבי משה הכריע שאם ע"י דקירת מחט רואים הרופאים שאין הנוזל מהמחט עובר למוח זו היא הוכחה שהחולה מת ודינו כפסיק רישיה. על דבריהם אלה יש לערער ולחלק כדלהלן. רבי משה דן שם על מקרה של תאונת דרכים וכדומה שהם מקרי חולי יוצא מן הכלל וכשהרופאים רואים שאין שום סימן של נשימה ואין שום היכר של חיות אינם מצריכים לנסות עוד ע"י איזו בדיקה האם בכל זאת האדם עודנו אולי חי. במקרים כאלה דעת רבי משה שיש להחמיר ועדיין לא להחשיבו כמת אלא עד אחר נסיון של בדיקת המחט והנוזל בו ורק כשרואים שהנוזל לא עבר למוח יש לדונו כמת. וכה הם דבריו שם: "שאף שאינו מרגיש כבר בכלום אף לא ע"י דקירת מחט ואף שאינו נושם כלל בלא המכונה, שלא יחליטו שהוא מת עד שיעשו בדיקה זו" (יו"ד חלק ג, סי' קלב). וברור בדבריו שם שאם רואים איזה סימן חיות כל שהוא אז מיותר לעשות את בדיקת המחט כי עדיין כחי הוא לכל דבריו.

עלי להזכיר עוד כי רבי אהרן סולובייצ'יק שליט"א כבר יצא נגדם וכתב שרעתם אינה דעת הפוסקים בשאלות אלו.

ד"ר ישראל לוונשטיין, רופא

אמשטרדם, הולנד

(מקור: אסיא נא-נב (יג, ג-ד), אייר תשנ"ב, עמ' 187-189)